

Öğr. Gör. Dr.
Ersin GÜRDAMAR

Adıyaman Üniversitesi,
egurdamar@adiyaman.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4714-2087>

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted
Eser Geçmişi / Article Past: 02/12/2022 16/12/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1213629>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Demokrat Parti Dönemi'nde Bira Sanayisi'nin Gelişimi (1950-1960)

*Development of the Beer Industry the Democratic Party in The
Period (1950-1960)*

Öz

Bira üretimi ve tüketimi Osmanlı döneminde Anadolu topraklarında oldukça sınırlı kalmıştır. Düşük alkollü bir içki olan bira, arpa ve şerbetçi otu içermesi sebebiyle ziraat alanını da kapsamaktaydı. Cumhuriyet yönetimi katma değer üretme ve ziraat ile sanayinin buluştuğu alanları önemseme yolunda oldukça kararlıydı. Osmanlı döneminde geri kalmış olan bu alanda yatırımlar yapılması kaçınılmazdı. Atatürk Orman Çiftliği'nde 1934 yılında bir Bira Fabrikası açılmıştı. Ülkede bira sanayisini geliştirmek amacıyla yabancı uzmanlar getirildi. Üreten köylü aynı zamanda ürününü işleme fırsatına da sahip olmuştu. Bu yıllarda bira ihracatı tüm dünyada zordu. Bununla birlikte iç tüketim yerli imkanlarla karşılanmıştı. Birada 1940 yılına gelindiğinde tekel uygulaması başlamıştı. 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti, Tekel Bakanlığı'nın elinde bulunan bira dahil bazı ürünleri devletin elinden tasfiye ederek özel sektöre açtı. Bira sadece gelir getiren değil aynı zamanda tarımı geliştiren bir üründü. Ancak bira sektörünün özel sektöre açılması beklenen etkiyi yaratmadı. Yabancı sermaye Demokrat Parti döneminde biracılık alanında Türkiye'ye giriş yapmadı. Bununla birlikte ülkede bira tüketimi hızla artmaktaydı. Demokrat Parti, iki fabrikanın üretim kapasitesini artırma yoluna gitti. Buna ek olarak Yozgat'ta yeni bir bira fabrikası kurulması için girişimler başlatıldı. Bu çalışmanın amacı Demokrat Parti'nin bira örneğinde ortaya koyduğu ekonomi performansını detaylandırmaktır. Bu çalışma TBMM zabıt cerideleri, arşiv belgeleri, resmî gazete, kongre tutanakları, ilgili mevzuat ve dönemin süreli yayınlarına dayandırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Ekonomi, Arpa, Bira, Bira Fabrikası.

ATIF: GÜRDAMAR Ersin, "Demokrat Parti Dönemi'nde Bira Sanayisi'nin Gelişimi (1950-1960)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/4 (Aralık 2022), s. (1311-1330)

CITE: GÜRDAMAR Ersin, "Development of the Beer Industry the Democratic Party in The Period (1950-1960)", *Journal of History and Future*, 8/4 (December 2022), pp. (1311-1330)

Abstract

Beer production and consumption remained very limited in the Anatolian lands during the Ottoman period. Beer, a low-alcohol drink, also covered the agricultural field because it contained barley and hops. The Republican administration was determined to create added value and to care about the areas where agriculture and industry meet. It was inevitable to make investments in this area, which was underdeveloped during the Ottoman period. A Brewery was opened in Atatürk Orman Çiftliği in 1934. Foreign experts were brought in to develop the beer industry in the country. The producing peasant also had the opportunity to process the product. In these years, beer export was difficult all over the world. However, domestic consumption was met by domestic means. In 1940, monopoly practice started in beer. The Democratic Party, which came to power in 1950, liquidated some products, including beer, in the hands of the Ministry of Monopoly, from the hands of the state and opened them to the private sector. Beer was a product that not only generated income, but also improved agriculture. However, the opening of the beer sector to the private sector did not have the expected effect. Foreign capital did not enter Turkey in the field of brewing during the Democratic Party period. However, beer consumption in the country was increasing rapidly. The Democratic Party decided to increase the production capacity of the two factories. In addition, initiatives were initiated to establish a new brewery in Yozgat. The aim of this study is to detail the economic performance of the Democratic Party in the beer example. This study is based on the minutes of the Grand National Assembly of Turkey, archive documents, the official newspaper, the relevant legislation and periodicals of the period.

Keywords: Democratic Party, Economy, Barley, Beer, Brewery.

Giriş

Alkollü içki sanayisi Osmanlı Devleti'nin özel sektöre bıraktığı birkaç alandan birisiydi. Uzun yıllar boyunca Duyun-u Umumiye'nin idaresinde bulunan bira sanayisi 1926 yılında çıkarılan 790 sayılı kanun ile devlet inhisarına alınmıştı. 1934 yılında Ankara Orman Çiftliği'nde inşa edilen Bira Fabrikası milli sermaye ile kurulan ilk biracılık kuruluşu oldu. Lozan Antlaşması'nın gümrük kısıtlamaları sebebiyle kendi gelirlerini yaratma arayışında olan Cumhuriyet İdaresi tekel uygulamalarına dört elle sarıldı. Hem kendine yeten bir ülke olabilmek hem de gelirlerini artırabilmek amacıyla bira sanayisi devlet kontrolüne alındı.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında biranın toplumsal açıdan algılanışı da dünyadan tamamen farklıydı. Dünyada düşük alkollü bir gıda maddesi olarak algılanan bira Türkiye'de keyif ve bağımlılık maddesi olarak görülmekteydi. Artan rakı tüketiminin dizginlenmek istendiği bir dönemde bira düşük alkollü olması, arpa gibi bir ziraat ürününü içeriyor olması sebebiyle de çok yönlü ve önemli bir üründür. Katma değer üretme ve bu şekilde kalkınma yolunda hem ziraat hem de sanayi alanını kapsayan ürünler ihmal edilemezdi. Bu alanda en önemli vizyonu ortaya koyan da Mustafa Kemal Atatürk'ün bizzat kendisiydi. Atatürk Orman Çiftliği'nde kurulan Bira Fabrikası, Demokrat Parti döneminde de ülkenin ihtiyacını karşılamaya devam etti.

Bütün şartlara rağmen ülkenin kendi üretim imkânları biracılık sektörünün ülke ihtiyacını karşılamasını büyük ölçüde sağladı. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile tekel ve bira politikaları

değiştirildi. Bira sanayisi Tekel İdaresi'nin kapsamından çıkarıldı. Buna rağmen yabancı sermaye büyük kârlar görmediği için Demokrat Parti döneminde Türkiye'ye girmedi. Bunun en önemli sebebi Atatürk döneminde kurulan bira sanayisi idi. Bu çalışma Demokrat Parti döneminde biranın neden tekel kapsamından çıkarıldığı sorusuna cevap aramaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsız kalkınma politikalarının oluşturulmasının ardından Demokrat Parti döneminde bira sanayisinde yaşanan gelişmelerin nasıl bir seyir aldığı da gösterilmiştir. Bu yönüyle de alana önemli bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Dönemin arşiv belgeleri, resmi yayınları ve gazetelere başvurularak hazırlanan bu makalede Demokrat Parti döneminde bira sanayisi öncesiyle de ilişkilendirilerek incelenmiştir.

1. Osmanlı Dönemi'nde Bira Sanayisi'nin Kuruluşu ve Gelişimi

Türkiye'de biraya dair ilk mevzuat 1847 yılında "Arpa suyu" adıyla uygulamaya geçirilmiştir.¹ Türkiye'de bira üretimine ilişkin en eski kayıt ise 1846 yılını gösteren seramik bir bira şişesidir. Bu aynı zamanda İzmir Prokopp Birahane'sinin de kuruluş tarihidir. Yine 1850 tarihli Şişli'de Cosmos Birahanesi'ne ait bir jeton ile 1862 yılı vergi mevzuatında arpa suyundan %10-15 vergi alınmasına yönelik ifadeler de ilk kayıtlar arasında yer almaktadır.²

1892 yılı öncesinde Arpa Anadolu'nun en önemli ihraç maddesiydi. Osmanlı hükümeti, 1894 yılında üreticilere 500 kilo arpa tohumu dağıttı. Bu ziraat politikasında Avrupa'nın bira imalatında kullanılacak olan arpa ihtiyacının karşılanması düşüncesi yatıyordu. Osmanlı, Avrupa'nın arpa talebini karşılamayı her ne kadar istese de gerekli politikaları uygulamakta başarısız oldu. Bunda hükümetin buğday üretimini artırmak istemesi de belirleyici olmuştu.³

Osmanlı yöneticileri sanayi alanında stratejik gördüğü alanları tekeline almış ya da sadece vergi almakla yetinmişti. Bu doğrultuda Bomonti Bira Fabrikası, İsviçreli Bomonti kardeşlerin İstanbul'da gerçekleştirdiği öncü bir kuruluştu.⁴ 1888 yılında Şişli Feriköy'de bu bira fabrikası inşa edilmiş ve 1890 yılında fabrika üretime başlamıştı. Bir diğer şirket ise 1910 yılında Büyükdere'de Osmanlı'nın ikinci bira fabrikasını kurdu. Bu yıllarda Bomonti Şirketi İzmir Halkapınar'da Osmanlı'nın üçüncü fabrikasını kurdu.⁵ Bu iki şirket süreç içerisinde birleşmiş ve 1912 yılında İzmir'de Aydın Bira Fabrikası kurulmuştu.⁶ Bomonti'nin dışında bir başka bira fabrikası Selanik'te Osmanlı vatandaşları tarafından kurulan Olimpos Bira ve Şampanya Fabrikası'dır. Bu fabrika 1892 yılında üç Musevi kökenli Osmanlı vatandaşı tarafından kuruldu.⁷

Düyun-u Umumiye İdaresine devredilen gelirler arasında ispiro ve ispirotolu içkiler üzerinden alınan vergiler de bulunmaktaydı. Düyun-u Umumiye İdaresi döneminde alınacak vergi bir sene içerisinde tespit edilmiş bulunan fiyatın %15'i olarak hesaplanmaktaydı. Bira üreticileri kapasitesi

1 *Türkiye'de Bira Sanayii*, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara 1958, s. 2.

2 S. Bora Şafak, *Türk Bira Sektörü Analizi ve Türk Bira Firmalarının İhracat Olanakları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 48.

3 Donald Quataert, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 166.

4 Gülsün Tanyeli-Deniz İkiz, İstanbul'da Bir Endüstriyel Miras Örneği: Bomonti Bira Fabrikası, *TÜBA-KED* 7/2009, s. 110.

5 *Bira, T.C. Tekel İdaresi*, Ankara 1955, s. 1.

6 *Türkiye'de Bira Sanayii*, s. 2.

7 S. Bora Şafak, *a.g.t.*, s. 60.

önceden bilinen her bira kazanını ocağa koydukça bunu beyan etmekle mükellefti. Bu şekilde elde edilen bira miktarı tortu ve zayıat karşılığı olarak toplamdan %20 düşüldükten sonra bira üreticisinin hesabına kaydolmaktaydı. 1899-1900 yılları arasında Türkiye’de üretilen bira 16.127 hektolitreyi ve elde edilen vergiler de 3.191 Türk lirasını bulmuştu.⁸

Osmanlı Devleti’nin 1910 yılı itibarı ile 26 milyon nüfusu dikkate alındığında bira tüketimi 11 milyon litreyi bulmuşsa da I. Dünya Savaşı’ndan sonra 2,5 milyon litreye düşmüştür. 1914’lü yıllara kadar arpa şırası üzerinden alınan vergi ürünün litresinde 20 para iken 1920 yılında 1 kuruş, 1925 yılında 4 kuruşa ve 1926 yılında mükirat (alkollü içkiler) inhisarı kanununun uygulanmasıyla 13 kuruşa yükseltilmişti.⁹

2. Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Bira Sanayisinin Geliştirilmesine Yönelik Faaliyetler

Cumhuriyet yönetimi rakı üretimini azaltarak düşük alkollü içkilerin tüketilmesini teşvik etmek amacıyla bira fiyatlarını düşürmeye ve ülkedeki bira sanayisini geliştirmeye çalışmıştı¹⁰. Cumhuriyet yöneticileri tütün ve tuz gibi alanların aksine alkollü içkilerde güçlü ve köklü bir yapı teslim almadı. Küçük çaplı işletmelerin kontrolünde olan alkollü içkiler Cumhuriyet yöneticilerinin katma değer üretme açısından kayıtsız kalamayacağı bir alandı.¹¹ 1926 yılında çıkarılan 790 numaralı İspirto ve Meşrubatı Küüliye İnhisarı hakkında yayınlanan kanunun birinci maddesine göre biranın üretimi, ithali ve ülke içinde satışı hükümetin tekeline alındı.¹²

Bira önemli bir zirai ürün olan arpayı da içermekteydi. 1927 yılı zirai tahririne göre Türkiye yıllık 6.292.807 kental arpa yetiştirmekteydi. Bu bütün hububat toplamının %25,8’ine denk gelmektedir. Ülkede yetişen arpanın pazar durumu genelde belirsizlik içermiştir. Arpanın değerli bir ürüne dönüştürülmesi için o yıllarda çeşitli çareler aranmaktaydı.¹³ 1928 yılında Bomonti Nektar Şirketi ile yapılan bir anlaşmada vergiler düşüldükten sonra kalan saf gelirden %75 oranında devlete vergi verilmesi esası kabul edildi.¹⁴ Türkiye bu yıllarda sınırlı da olsa Rodos ve Kıbrıs’a bira sevk etmekteydi.¹⁵ Bira sektörü tekel kapsamında olmasına rağmen merkezi İstanbul olmak üzere Türk Bira Fabrikaları Bomonti Niktar TAŞ’ın kurulmasına izin verildi. 8 milyon İsviçre frangı değerinde kurulan bu şirket Türkiye’de kanuni inhisarlar ve imtiyazlara zarar vermemek şartıyla Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmıştı.¹⁶

Türkiye’de 1931 yılında yetişen biralık arpa miktarı, toplam arpa üretiminin %10’unu oluşturmaktadır. Türkiye’nin beş şehrinde¹⁷ ortalama 100 bin tonluk biralık arpa yetişirken iki bira fabrikası ise senelik ancak bin ton sarfiyata sahipti. Bu durumda üretilen biralık arpaların büyük bir çoğunluğuna ihracat için pazar gerekmekteydi.¹⁸ Bu yıllarda arpa fiyatlarının düşük olmasına

8 A. du Velay, *Türkiye Maliye Tarihi*, Ankara 1978, s. 319.

9 *İstihbarat Bülteni*, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, 1941, Sayı 116, s. 13.

10 Sait Tahsin, Türkiye’de İspirtolu İçki Sarfiyatı, *Dönüm*, Sayı 8, 1940, s. 337.

11 Fatma Doğruel-A. Suut Doğruel, *Osmanlı’dan Günümüze Tekel*, Tekel Yayınları, İstanbul 2000, s. 143.

12 *Kanunlar Dergisi*, Cilt 4, 790 Numaralı Kanun, 22 /03/1926.

13 Sait Tahsin, Biralık Arpalarımız, *Dönüm*, Sayı 10, Nisan 1933, s. 12.

14 *Bira, T.C. Tekel İdaresi*, s. 2.

15 *Son Posta*, 13 Ekim 1932, s. 13.

16 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 30.18.1.1/28.30.4, 09.05.1928.

17 Türkiye’de biralık arpa yetiştirmekle tanınmış yerler Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, İzmir ve Eskişehir’dir.

18 Sait Tahsin, a.g.m., s. 13.

rağmen bira fiyatlarının yüksek olması tepkilere sebep olmaktaydı. Bu durumda Ticaret Odası'nın denetleme hakkının olup olmadığı tartışmaları da yaşanmaktaydı. Ticaret Odası, bira fiyatlarının pahalı olduğuna dair yapılan yayınları incelemiş, ancak Bomonti Bira Fabrikasının bilançosunu dikkate almamıştı. Bununla birlikte ticaret odası birçok şirketin bilançolarını dikkate alarak hangi kurumların fazla kâr elde ettiğini de araştırmaktaydı.¹⁹ 1931'de yabancı sermaye tarafından işletilen Halkapınar (Aydın) Bira Fabrikası faaliyetlerini durdurmuştu.²⁰

Bir Alman grubunun Türkiye'de birkaç bira fabrikası açacağı bir süre boyunca konuşulsa da Ticaret Odası'nın edindiği bilgiye göre Alman şirketi bu projeden bir süreliğine vazgeçmişti.²¹ İlerleyen yıllarda da bazı yabancı gruplar İhisarlar Genel Müdürlüğüne başvurarak bazı bölgelerde bira fabrikaları açmak istemişlerdi. Haberin çıktığı gazetede bu yabancı grupların kimlerden oluştuğu hakkında bir bilgi olmamakla birlikte yabancı sermaye bu alanda Türkiye'ye giriş yapmak istemekteydi. İhisar İdaresi bu talepleri incelemiş ve olumlu karşılık vermişti. Özellikle Konya ve Afyon bölgesinde bira üretimine uygun arparlar üretilmekteydi. Bu girişim bölgede büyük bir beklenti yaratmıştı.²² Bu yıllarda bira ile ekmek kıyaslanmaktaydı. Bira içilirken ekmek ise yenmektedir. Bu sebeple bira için "içilen ekmek" tabiri kullanılmaktaydı.²³

Yunanistan hububat yetiştirmeye elverişli bir ülke olmadığı halde Türkiye gibi ülkelerden yaptığı arpa ithalatı ile bira ihracatı yolunda gelişim göstermişti. İhisarlar Genel Müdürlüğü'nden alınan bilgilere göre Yunanistan 1932 yılında 26 bin kilo olan bira ihracatını 1933 yılında 203 bin kiloya çıkartmıştı. İhracat yaptığı ülkeler Suriye, Mısır, Arnavutluk, Adalar denizindeki İtalyan adaları ve Kıbrıs'tır. Türkiye ise bu yıllarda ancak yerli tüketimi karşılayabilecek kadar üretim yapabilmekteydi.²⁴

1930'lu yıllardan itibaren düşük alkollü içkilerin yaygınlaştırılması adına arpa üzerinde araştırmalar yapılmış ve Ankara'da yetiştirilen arpanın bira üretimine elverişli olduğu anlaşılmıştır. 1933 yılından itibaren yazlık ve kışlık arpa çeşitleri ile 6 yıl süren denemeler yapılmış, 1936 yılında ise Avusturya'dan getirilen "Hanna" arpası denemelerde kullanılmıştır.²⁵ Aşağıdaki tabloda ülke genelinde bira tüketimi gösterilmektedir. Büyük Buhran ve ülke ekonomisi dikkate alındığında bira satışlarında düşme görülse de 1930'lu yılların sonlarına doğru tüketimde artışlar gerçekleşmeye başlamıştır.

19 *Yarın*, 30 Haziran 1931, s. 1.

20 Güneri Akalın, *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara 2008, s. 108.

21 *Akşam*, 13 Ocak 1931, s. 3.

22 *Son Posta*, 27 Temmuz 1932, s. 1.

23 *Hakimiyet-i Milliye*, 23 Aralık 1933, s. 8.

24 *Son Posta*, 15 Temmuz 1934, s. 10.

25 Fatma Doğruel-A. Suut Doğruel, a.g.e., s. 256.

Yıl	Bira Satışları (Litre)
1930	3.468.993
1931	3.040.571
1932	2.546.449
1933	2.187.125
1934	2.072.127
1935	2.078.140
1936	2.201.980
1937	2.671.366
1938	2.652.529
1939	4.825.425

Tablo 1: 1930-1939 yılları arasında Türkiye’ bira satışları (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, Cilt 18, İçtima 2, 26.5.1941, s. 175.)

Tarımın geliştirilmesi yoluyla kalkınmayı amaçlayan zihniyetin ilk uygulama alanlarından birisi olan Atatürk Orman Çiftliği başarılı sonuçlar elde etmişti.²⁶ Bu yapı içerisinde 1937 yılında bir Bira Fabrikası ve hamamı açılmıştı. Bu çiftlikte tarım, endüstri ve ticaret bir aradaydı. Üreticinin ürettiği ürünü ham olarak değil katma değerli bir hale getirerek satması verilmek istenen en temel mesajdı.²⁷ Çiftlik sadece üretmekle yetinmemiş aynı zamanda ürettiği maddeleri işleyerek piyasaya sürmüştü. İlerleyen süreçte satış mağazaları ve bira bahçeleri de açılmıştı.²⁸

Devlet Ziraat Kalkınma Kurumu tarafından devralınan Orman Çiftliği’ndeki bira fabrikasının genişletilmesi işine devam edilirken aynı zamanda yeni fabrikanın tamamlanmasına yönelik faaliyetler de gerçekleştirilmekteydi. Kurum Ankara birasını uluslararası bira enstitüsünde tahlil ettirmiş ve tahlil sonuçlarına göre Ankara Çiftliği’nde özel olarak yetiştirilen arpadan üretilmekte olan bu biranın yüksek kalitede olduğu anlaşılmıştı.²⁹ Viyana Bira Enstitüsü’nden alınan yardımlarla yerli üretimi artırmak amacıyla Orman Çiftliği içerisinde kurulan Bira fabrikası 1937 yılında genişletildi.³⁰ Atatürk Orman Çiftliği’ndeki bira fabrikasında malt ustası olarak Macar Yahudisi Mihael Hirch çalıştırılmış ve gerektiğinde sözleşmesi de yenilenmişti³¹. Ankara Orman Çiftliği’ndeki bira fabrikası ile tesisat, müstemilat ve arpa silosunun İhissarlar Umum Müdürlüğü’ne devredilmesi için kanun tasarısı hazırlandı.³² Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu’na ait Bira Fabrikası ve Orman Çiftliği’nde 12 yabancıнын çalıştırılmasına Bakanlar Kurulu kararınca izin verildi.³³ Ankara Bira Fabrikası’nda çalıştırılan bir diğer Uzman Macar uyruklu Jozet Gyorgi

26 Metin Kopar, *Atatürk Dönemi İktisadi Kalkınma*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 20013, s. 41.

27 Leyla Alpagut, Atatürk Orman Çiftliği’nde Geleneksel Bir Yapı: Bira Fabrikası Hamamı, *Cyprus International University, Folklor/Edebiyat*, Cilt 16, Sayı 63, 2010/3, s. 30.

28 *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s. 268.

29 *Akşam*, 23 Mart 1938, s. 6.

30 Leyla Alpagut, a.g.m., s. 39.

31 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 30.18.1.2/86.29.19, 09.04.1939.

32 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 30.18.1.2/87.58.1, 19.06.1939.

33 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 30.18.1.2/88.89.9, 11.09.1939.

ile Mihael Hirseh idi.³⁴ Yine Bomonti Bira Fabrikalarında bira ustabaşılığı yapmış olan Alman uyruklu Boek'in 1940 yılından itibaren Ankara Bira Fabrikası'nda çalışmaya başlamıştı.³⁵ Bu yıllarda bira sanayisini geliştirme yolunda önemli adımlar atılmaktaydı. Biracılık alanında uzman olan kişiler sayesinde fabrikaların üretim potansiyeli geliştirilmeye çalışıldı.

Gazi Orman Çiftliği'nde kurulmakta olan Buz ve Bira Fabrikası'nın tesisatında kullanılan malzemeler Almanya'dan getirilmekteydi.³⁶ Bira fabrikası için kliring antlaşması yapılarak Çekoslovakya'dan 10 ton malt getirilerek kontenjan dışı işlem gerçekleştirilmişti.³⁷ Atatürk Orman Çiftliği Bira Fabrikası Hamamı, Bira Fabrikası ve çalışanları için yapılan konutlar tasarlanan yapının bir parçasıydı. Cumhuriyetin kurucuları hafif bir içki olan bira üretimine önem vermekle birlikte bu alanda çok yönlü ve kapsayıcı bir politika takip etmişlerdi.³⁸

Bomonti Fabrikası imtiyaz süresi bittiği için mevcut tesisatlarını fabrikayla birlikte hükümete satmak istemekteydi.³⁹ Türk Bira fabrikaları (Bomonti Nektar) Türk Anonim Şirketi 1938 yılını 52.170.48 Türk lirası zararla kapatmıştır. Bu durumla ilgili olarak toplanan fevkalade umumi heyet 1 Ocak 1939 tarihinden şirketin tasfiyesine karar vermiştir. Türk Bira Fabrikaları (Bomonti Nektar) Türk Anonim Şirketi 1939 yılını ise 9.683,45 Türk lirası zararla kapatmıştır. Bunun sebebi de Feriköy fabrikasında bira üretimine son verilmesi üzerine ortaya çıkan bir anlaşmazlığın şirketin aleyhine sonuçlanmasıdır.⁴⁰

Atatürk Orman Çiftliği zarar etmesi sebebiyle hazineye devredilmiş ancak bira fabrikası devredilmemişti. Bunun sebebi biranın inhisara devredilecek olmasıydı. Bu süreçte İstanbul'da Bomonti Fabrikası'nın da bir davası bulunmaktaydı. Süresi dolan Bomonti Fabrikası'nın sahibi fabrikanın devlete geçmesine itiraz etmişti. Savaş yıllarının sözleşme süresinden düşülmesini talep etmişti. Atatürk, Bomonti Fabrikasının bu konuda haksız olduğunu düşünse de mahkemenin vereceği hükmü beklemişti.⁴¹

Bomonti Nektar şirketi ile yapılan anlaşma son bulmak üzere olduğundan Ankara'da Gazi Orman Çiftliği Müdürlüğü tarafından kurulan fabrika ve üretilen ürün Ankara birası olarak piyasaya sunulmuştu. Bu fabrika 1939 yılında Tekel Genel Müdürlüğü tarafından satın alındı. 1940 yılında ise Bomonti Nektar Şirketi'nin malı olan Feriköy ve İzmir Halkapınar'daki fabrikalar da Tekel Genel Müdürlüğü'nün tasarrufu altına girdi. Böylece ülkenin bira ihtiyacı Ankara Bira Fabrikası tarafından karşılanmaya başlandı.⁴²

34 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 30.18.1.2/89.120.20, 23.12.1939.

35 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 30.18.1.2/90.12.20, 08.02.1940.

36 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 30.18.1.2/45.39.10, 05.06.1934.

37 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 30.18.1.2/46.45.17, 26.06.1934.

38 Leyla Alpagut, a.g.m., s. 38.

39 *Anadolu*, 21 Kasım 1937, s. 3.

40 Tasfiye Halinde Bulunan Türk Bira Fabrikaları (Bomonti Nektar) Türk Anonim Şirketi 25 Mart 1939 tarihinde toplanan Onbirinci Alelâde Umumi Heyet 1938 Senesi ve Fevkalade Umumi Heyet, A. N. Çauşi Basımevi, İstanbul 1939, s. 2.

41 İsmet İnönü, *Cumhuriyet'in İlk Yılları II*, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 1998, s. 66.

42 *Bira, T.C. Tekel İdaresi*, s. 2.

Alkollü içkiler satış yerlerine dair sınırlamalar sürekli artan ihtiyaçlar karşısında şarap ve bira için kaldırılmıştı.⁴³ Bomonti Bira Fabrikasının ortadan kalkmasıyla bira tüketimi artmaya başladı. Bu durumda bira fiyatlarının düşürülmesi de etkili oldu.⁴⁴ Ankara Bira Fabrikası'nın devlet ziraat işletmeleri kurumundan İnhisarlar İdaresine devri gerçekleşmiş ve bira üretimi İnhisarlar İdaresi'nin kontrolüne geçmişti.⁴⁵

1939 yılında Gümrük ve İnhisarlar Bakanı yaptığı açıklamada amaçlarının insanları içkiye alıştırmak olmadığını aksine içkiye alışmış insanları düşük alkollü bir içki olan biraya yönlendirmek olduğunu belirtmişti. Bu yıllarda II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle üretim aksamış ve talep artmış olduğu halde bira fiyatları düşürüldü. Artan talebi karşılamak için Bomonti Bira Fabrikası satın alınmak zorunda kaldı.⁴⁶

Bomonti şirketi zarara uğrayacakları gerekçesiyle Tekel İdaresi'nin kurulmamasını talep etmiş, ancak istekleri kabul görmeyince işletme imtiyazını Polonyalı bir şirkete devretmişti. Yükümlülüklerini yerine getiremeyen Polonyalı şirketin dağılmasıyla 10 yıl daha Türk anonim ortaklığı olarak çalışan Bomonti-Nektar Bira Fabrikaları 1940 yılında kamulaştırıldı.⁴⁷

3. II. Dünya Savaşı'nda Bira Sanayisinin Gelişimi

1910 yılında 11 milyon litre civarında olan bira tüketimi 1923 yılında 2,5 milyon civarına gerilemişti. 1920 yılında getirilen içki yasağı 1924 yılında yumuşatılmış, 1926 yılında yeni bir içki tekeli yasası çıkarılmıştı. Birada tekeli uygulamasının başlangıcı ise 1940 yılıdır.⁴⁸ Savaş yıllarında İnhisarlar Umum Müdürlüğü bira mayasını İsviçre'den takas yoluyla almaya başladı. Bu zamana kadar Almanya'dan alınan maya tedarik edilemediği için Belçika, Fransa, İtalya ve İsviçre gibi ülkelerden satın alınmaya başlandı. Ancak yaşanan döviz sıkıntısı sebebiyle kliring ve takas yöntemleriyle ödeme tercih edilmekteydi.⁴⁹

Bomonti Bira fabrikasının satın alınması hakkında İnhisarlar Genel Müdürlüğü ile Bomonti Şirketi arasında müzakerelerin başlaması üzerine idare fabrikada tecrübe imalatı yaptırmaktaydı. Bu şekilde fabrikanın mevcut yeteneği öğrenilecek ve değeri belirlenecekti. Ankara Bira fabrikasının genişletilmesi için de inşaat çalışmaları yapılmış, yeni makineler ve bira tankları getirilmek üzere İtalya ve Fransa ile temaslar gerçekleştirilmişti.⁵⁰

1940'lı yıllardan itibaren Tekel İdaresi bira satışlarını Ankara Bira Fabrikası üzerinden yürütmüş ve hafif alkollü bir içki olması sebebiyle bira fiyatlarını yarı yarıya düşürmüştü.⁵¹ Bu yıllarda gazetelerde en çok konuşulan konu bira ihtiyacının karşılanamıyor oluşuydu. Bira çok bilinen bir içki değilken İnhisarlar İdaresi kendi imkanları ile ucuz bira yapmaya karar vermiş ve bu doğrultuda faaliyete geçmişti. Ucuz bira üretileceğini duyan halk talepte bulunmuş olsa da bu ihtiyacı karşılayacak derecede bira henüz üretilmemişti. Bunun üzerine Ankara Bira Fabrikası

43 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 30.18.1.2/83.34.17, 21.04.1938.

44 *Haber*, 21 Nisan 1938, s. 4.

45 *Son Telgraf*, 31 Temmuz 1939, s. 1.

46 Fatma Doğruel-A. Suut Doğruel, a.g.e., s. 275.

47 Gülsün Tanyeli-Deniz İkiz, a.g.m., s. 112.

48 S. Bora Şafak, a.g.t., s. 67.

49 BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, 30.10.0.0/180.241.7, 25.10.1939.

50 *İkdam*, 29 Mart 1940, s.2.

51 S. Bora Şafak, a.g.t., s. 69.

satın alınarak üretim artırıldı. Biraya ek olarak fabrikada tababette ve emziren anneler tarafından kullanılan malt ve ekstra malt adı verilen bir madde daha üretilmekteydi.⁵² Bira üretiminde arpaya ek olarak kullanılan şerbetçiotu ülkede yeterince yetişmediği için senelik 15-20 bin kilo civarında ithal edildiği için yıllık ortalama 30.000 liraya yakın bir para dışarı çıkmaktaydı.⁵³

İnhisarlar Bakanı Raif Karadeniz bira ile ilgili yaptığı açıklamada yüksek dereceli içkilerden halkı kurtarmak için fiyatları indirmek zorunda kaldıklarını belirtmişti. Bira fiyatlarının indirilmesiyle birlikte yarım litre biranın fiyatı 32 kuruş iken 16 kuruş oldu. Bunun üzerine tüketim yaklaşık olarak iki kat arttı. Bu durum mevcut üretim kapasitesini oldukça zorlamaya başladı.⁵⁴ Tekel Genel Müdürlüğü 1940'lı yıllara gelindiğinde birisi İstanbul Bomonti'de, diğeri Ankara Atatürk Orman Çiftliği'nde iki bira fabrikasına sahipti. Özellikle İstanbul'daki fabrika modern cihazlarla yenilenmiş ve modernleştirilmişti.⁵⁵ İstanbul ve Ankara'da bulunan iki üretim merkezinden şişelenmiş ve pastörize edilmiş bira sevkinde yaşanan zorluklar sebebiyle İzmir ve Adana'da bira imalathaneleri kurulmuş ve buralara Ankara fabrikasından alüminyum tanklar içinde sevkiyat yapılmıştı.⁵⁶ İnhisarlar İdaresi sahip olduğu yedek bira dinlendirme tanklarını Bomonti fabrikasına nakletmişti. Bu şekilde bu fabrikanın üretimi %50 oranında artırılmıştı.⁵⁷

Bira tüketiminin artması sebebiyle Maliye, İmar, İktisat ve Ticaret Bakanlıkları yaptıkları incelemeler sonucunda Bomonti Bira Fabrikalarının satın alınmasının uygun olacağı düşünülmüş ve bu doğrultuda bir rapor hazırlanmıştı. Ankara Bira fabrikasının ihtiyacı karşılayamaması üzerine Bomonti-Nektar Anonim şirketinin İstanbul ve İzmir'de bulunan fabrikalarının satın alınması ve sadece kışın üretilen maltın üretilmesine imkân sağlamak için harekete geçilmesi planlanmıştı. Ancak Maliye Bakanlığı satın alımlarda hazinayı zarara uğratmamak için acele edilmemesi gerektiğini düşünüyordu.⁵⁸ Gümrük ve Tekel Bakanı, Bomonti Bira Fabrikasını satın almak yerine Ankara Bira Fabrikasını genişletmeyi ya da yeni ve modern bir fabrika kurmayı planladıklarını dile getirmişken kısa bir süre sonra bu fabrika satın alındı.⁵⁹

Türk Bira Fabrikası Bomonti Nektar TAŞ'tan satın alınacak olan fabrika bedelinin İnhisarlar Umum Müdürlüğü'nün dolaşımında bulunan sermayesinden ödenmesi planlanmış ve buna dair kanun tasarısı hazırlanmıştı.⁶⁰ Özel sektörden devralınan Bomonti Bira Fabrikası iyileştirilmişti. Ankara Bira Fabrikası ve Bomonti Bira Fabrikası birlikte Türkiye'nin bira ihtiyacını karşılamaktaydı. Bu yıllarda bir Belçikalı bira fabrikatörü de bu alanda Türkiye'de bazı araştırmalar yapmaktaydı.⁶¹

Ankara Bira Fabrikasının Malt fabrikası günde 7 ton malt imal edecek kapasiteye sahipti. Cumhuriyet yönetimi kaliteli bira üretimi gerçekleştirebilmek için fabrikanın fenni teçhizatını geliştirmişti. Bira fabrikası için Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu tarafından Avrupa'dan "Hana"

52 Selim Cavid, Ankara Bira Fabrikası, *İktisadi Yürüyüş*, Sayı 20, 1.10.1940, s. 8.

53 Selim Cavid, a.g.m., s. 20.

54 *Tan*, 26 Şubat 1940, s. 2.

55 *Bira, T.C. Tekel İdaresi*, s. 4.

56 *Bira, T.C. Tekel İdaresi*, s. 5.

57 *Tan*, 9 Mayıs 1940, s. 4.

58 BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, 30.10.0.0/182.254.17, 17.06.1940.

59 Fatma Doğruel-A. Suut Doğruel, a.g.e., s. 304.

60 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 30.18.1.2/90.34.1, 06.04.1940.

61 *Son Posta*, 19 Nisan 1940, s. 4.

denilen tohumdan üretilen arpa getirilmekteydi.⁶²

1939 yılında biranın üretim ve satışı İnhisarlar İdaresi'ne devredilmişti. 1923 yılında 2 milyon litre civarında olan bira satışı, 1940 yılına gelindiğinde 11 milyona ulaştı. Bu artışın temelinde bira fabrikalarının İnhisarlar İdaresi'ne devredilmesi yatmaktaydı. Devletin yüksek dereceli içkilerden halkı uzaklaştırma anlayışı bira fiyatlarının düşürülmesini beraberinde getirince tüketim artmıştı.⁶³

Gümrük ve İnhisarlar Bakanlığı, bira şişelerini kapatacak olan tıparları ülke içinden sağlamakta zorluklar yaşadığı ve tıpa sanayisi bira şişelerini kapatacak şekilde gelişmemiş olduğu için üretilen biralar bozulmakta ve bakanlığın gelirleri azalmaktaydı. Bu sebeple İtalya hükümeti ile iletişim kurularak 20 milyon tıpa tedarik edilmişti.⁶⁴ Ülkede şişe ve cam sanayisinin istenilen miktar ve standartlarda ucuz şişe sağlayamaması da boş şişelerin fabrikalara gelmesini zorunlu kılmaktaydı.⁶⁵

1942 yılında çıkarılan 4250 numaralı kanunla her türlü ispiroto ve ispirotolu içkilerin yapılması, ithal edilmesi ve yurt içinde satılması hükümet tekeline alınmıştı. Bu tekel, İnhisarlar Genel Müdürlüğü'nce işletilmekteydi.⁶⁶ Bira inhisar vergisi resmi sınırı ise 4-50 kuruş olarak belirlenmişti.⁶⁷ 1942 yılında artan bira tüketiminin de etkisiyle Ankara Bira Fabrikası'nın genişletilmesi amacıyla Ziraat İşletmeleri Kurumu'na ait 27 dekar arazi İnhisarlar İdaresi'ne devredildi.⁶⁸ II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkarttığı şartlar sebebiyle bazı ürünlerin üretimi sınırlandırıldı. Bu sebeple bira imalatı %50'ye indirildi. Yeni arpa mahsulü gerçekleşene kadar da bu durumun devam edeceği düşünülmekteydi.⁶⁹

Tekel Bomonti Bira Fabrikası müdürü gazetecilere verdiği demeçte 65.000 litre üretimin ülkenin 150.000 litre olan ihtiyacına yetmediğini, İstanbul, İzmir, Samsun ve Adana'da yeni fabrikalar kurulacağını ve bira fabrikası kurmak isteyen özel teşebbüs sahiplerine de izin verileceğini belirtmişti.⁷⁰

Gümrük ve Tekel Bakanı Tahsin Çoşkan mecliste yaptığı açıklamalarda bira konusuna değinmişti. Bomonti şirketinden hükümete geçen bira sanayisi 50-60 senelik bir tarihe sahipti. Bununla birlikte Orman Çiftliği ile birleştirilen bira sanayisi ortalama 18 milyon litre üretime sahip olmuştu. Yine de bu kapasite halkın ihtiyacını karşılamaya yetmemekteydi. Komşu devletler Türkiye'den bira talep etse de Irak ve Kıbrıs hariç hiçbir ülkeye bira verilmemişti.⁷¹ Türkiye, bu yıllarda Irak'ta bira satmaktaydı. Irak'ta ve diğer güney komşularında ve Kıbrıs'ta acentelikler bulunmaktaydı.⁷²

62 *İstihbarat Bülteni*, s. 1.

63 *İstihbarat Bülteni*, s. 14.

64 *Vatan*, 21 Şubat 1942, s. 3.

65 Müfit İlter, Bira Satışları ve Fıatları, *İktisadi Yürüyüş*, Yıl 1948, Cilt 9, Sayı 195, s. 5.

66 *Kanunlar Dergisi*, Cilt 23, 4250 Numaralı Kanun, 08/06/1942.

67 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 30.18.1.2/97.126.2, 09.03.1942.

68 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 30.18.1.2/98.37.10, 05.05.1942.

69 *Yeni Asır*, 17 Mart 1942, s. 1.

70 *Vakit*, 14 Temmuz 1945, s. 3.

71 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Cilt 3, Toplantı 1, 26.12.1946, s. 587.

72 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Cilt 6, Toplantı 1, 13.VI.1947, s. 172.

1946 yılında 11.262.996 litre bira satılmış ve 5.535.760 TL hasılat elde edilmişti. 1947 yılında ise 12.183.870 litre bira satılarak 6.026.981 TL hasılat elde edilmişti.⁷³ 1947 yılında ise standart bira üretimi için arpa cinsleri incelenerek çalışmalar yürütülmüştü. 1950 yılına kadar yapılan çalışmalar çiftçiye iyi cins arpa tohumu vererek fabrikaya gelen arpayı aynı bölgeden üreterek tek tipleştirmek gerektiği sonucunu doğurmuştu.⁷⁴ 1947 yılında Başbakan Recep Peker, 1946 tarihli 5 Yıllık Kalkınma Planı'nı açıklarken planın bira fabrikalarını da kapsadığını belirtmekteydi.⁷⁵ 1947 yılında çıkan bir haberde bira üretimini artırmak için İzmir, Adana ve Diyarbakır'da bira fabrikaları, Kütahya'da ise bir malt fabrikasının kurulmasının planlandığı anlaşılmaktadır.⁷⁶ Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere ülkede bira satışları 9 yıllık süre içerisinde %100'ün üzerinde bir artış göstermiştir. Bu durum mevcut fabrikaların kapasitesini zorlasa da biracılık sanayisinde atılan adımların ne kadar doğru olduğu ortadadır. Bu adımlar sayesinde ülke önemli bir ithalat yükünden kurtulmuştu.

Yıl	Bira Satışları (Litre)
1940	8.346.994
1941	9.966.881
1942	7.776.512
1943	12.056.958
1944	14.610.756
1945	10.464.111
1946	16.508.111
1947	18.086.942
1948	18.601.319
1949	16.362.078

Tablo 2: 1940-1949 yılları arasında Türkiye'de bira satışları (Tekel Genel Müdürlüğü 1950 yılı Bütçe Kanunu tasarısı ve Bütçe Komisyon Raporu (1/630) s. 28.; İspirto ve İspirtolu İçkiler İnhisarı Hakkındaki 4250 sayılı Kanunda bazı değişiklikler yapılması hakkında kanun lâyihası ve Gümrük ve İnhisarlar, Maliye ve Bütçe encümenleri mazbataları (1/223), Devre X, İçtima 1, S. Sayısı: 258, s. 5.)

Bira sanayisinde uygulanan politikalar 1940'lı yılların sonlarına doğru hem üretim hem de tüketimi artırdı. Yeni kurulacak olan bira fabrikaları sayesinde üretimin 30 milyon litreye çıkarılması planlanmaktaydı. Tekel İdaresi 1948 yılı içerisinde İzmir'de 3, Adana'da 5 ve Diyarbakır'da 1,5 milyon litre üretim gerçekleştirecek fabrikalar kurmayı hedeflemekteydi. Bu şekilde toplam üretimin 30 milyon litreye çıkmasıyla beraber bira fiyatlarının ucuzlatılması da beklenmekteydi.⁷⁷

Biranın ülkede geniş ölçüde tüketilmesi sebebiyle mevcut iki fabrikanın genişletilmesi ve 12 milyon litrelik bir bira fabrikasının kurulması 4898 sayılı kanunla verilen 50 milyon liralık yetki çerçevesi içinde hazırlanmış olan programa dahil edilmişti.⁷⁸ Biranın bir ihraç maddesi olabileceği

73 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Cilt 8, Toplantı 2, 30.XII.1947, s. 9.

74 Fatma Doğruel-A. Suut Doğruel, a.g.e., s. 256.

75 Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2006, s. 353.

76 Fatma Doğruel-A. Suut Doğruel, a.g.e., s. 304.

77 *Yeni Sabah*, 2 Ocak 1948, s. 2.

78 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Cilt 16, Toplantı 3, 26.II.1949, s. 29.

yönünde görüşler de mevcuttu. Ancak bunun mümkün olabilmesi için maliyetlerin düşmesi ve biranın ihraç edilecek yerlere kısa sürede ulaştırılabilmesi gerekmektedir.⁷⁹

4. Demokrat Parti Dönemi'nde Bira Sanayisi

1947 yılında Kütahya'da kurulması planlanan Malt fabrikasının inşaatına başlanması istense de hükümet tarafından bütçe azaltılmasından dolayı fabrikanın 1950 yılında yapılması mümkün olmamıştı.⁸⁰ Kütahya'nın demiryollarına yakın olması ve Altındağ Ovası gibi verimli bir ovasının bulunması sebebiyle tercih edildiği ancak fabrikanın bir türlü kurulamamasının şehir halkında rahatsızlık yarattığı görülmekteydi.⁸¹ Gümrük ve Tekel Bakanı Dr. Fazıl Şerefettin Bürge bu konuya yönelik verdiği cevapta Kütahya'da malt fabrikası inşası için ödenek teklif edildiği halde yeni inşatta bulunmamak kararı sebebiyle bu ödeneğin verilmediğini söylemekteydi.⁸² Dünyada bira sanayisinde gelişmiş olan ülkelere göre Türkiye 1940'lı yılların sonlarında geri durumdaydı. Bununla birlikte yüksek kalitede arpadan yapılacak olan maltların ihraç edilebilmesi de mümkündü. Yüksek kalitede malı ucuza ihraç etmek mümkün iken bira ihracatı o yıllar Türkiye'si için oldukça zordu.⁸³

1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte tekellerin uygulamaları ve bira sanayisi alanındaki yaklaşımların da değiştiği gözlemlenmektedir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, mecliste yaptığı açıklamada Tekel Bakanlığı'nın bir devlet monopolü olduğunu ve kısa bölümler halinde tasfiye edilmesinin yerinde olduğunu ifade etmekteydi. Başlangıç olarak kibrit, rakı, konyak, likör, av malzemeleri ve bira inhisar alanından çıkarılarak serbest ticarete bırakılmıştı.⁸⁴

Türkiye'de üretilen biralar ülke içerisinde tüketildiği gibi ithalat ve ihracat da söz konusu değildi.⁸⁵ Biranın rağbet görmesiyle kış mevsiminden itibaren hazırlıklar başlatılacak ve kapasite genişletilecekti. Bu şekilde 1953 yılı için 1 milyon litre lüks bira üretilmesi öngörülmüştü.⁸⁶ Bira tüketimindeki artışlar devam etmekteydi. Mevcut işletmeler kapasitelerinin üstünde çalışmalarına rağmen ihtiyacı karşılamakta zorlanmaktaydı. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'de İzmir bölgesinde bira sanayisine ihtiyaç bulunmaktaydı.⁸⁷

Türkiye'de biralık arpanın en iyi yetiştiği yerler Eskişehir, Afyon, Sandıklı ve Kütahya civarıdır.⁸⁸ Bu yıllarda özellikle Kars arpasının biralık arpa özelliklerine sahip olup olmadığını anlamak amacıyla çalışmalar yürütülmüştü. Bununla ilgili komisyon ülkede malum bölgeler ile yeni biralık arpa bölgelerini incelemeye başlamıştı. İllerden toplanan arpa numuneleri bira üretimi açısından Ziraat Fakültesi İhtimar Sanatları Enstitüsü ile Ankara Bira Fabrikası Laboratuvarlarında incelenmiş ve Ankara Tohum Islah ve Deneme İstasyonunda ziraat tekniği denemelerine tabi tutulmuştu. Biranın kalitesini artırabilmek amacıyla Almanya, Fransa, İsveç, Danimarka, İspanya

79 Müfit İlter, a.g.m., s. 5.

80 BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30.1.0.0/78.488.1, 04.02.1950.

81 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Cilt 24, Toplantı 4, 23.II.1950, s. 1097.

82 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Cilt 24, Toplantı 4, 23.II.1950, s. 1101.

83 Müfit İlter, a.g.m., s. 20.

84 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre IX, Cilt 2, Toplantı 1, 01.11.1950, s. 7.

85 *Türkiye'de Bira Sanayii*, s. 25.

86 *Akşam*, 16 Temmuz 1952, s. 3.

87 *Türkiye'de Bira Sanayii*, s. 29.

88 *Bira, T.C. Tekel İdaresi*, s. 3.

ve İngiltere'den 56 çeşit tanınmış biralık arpa örneği getirilmişti.⁸⁹ Bununla birlikte Gümrük ve Tekel Bakanı Emin Kalafat tuz, bira, viski ve 20 dereceden düşük hafif alkollü içkilerden inhisarı kaldırmayı planladıklarını ve bu ürünleri özel teşebbüse açmak istediklerini ifade etmekteydi.⁹⁰

CHP Meclis grubu adına konuşan Kars vekili Kemal Güven, Gümrük ve İnhisarlar ile ilgili yaptığı konuşmada inhisarın sadece gelir getiren bir kurum olmayıp aynı zamanda bu ürünleri geliştirdiğini ve ihraç etmesi gerektiğini ifade etmişti. Bu doğrultuda İnhisarlar İdaresi'ne bağlı iki bira fabrikası ihtiyacı karşılamadığı için üretimin serbest bırakılmasına karar verilmişti. Hükümetin bira ihtiyacı için üretimi özel sektöre açmasını yanlış bulan vekil üretimin artırılarak ihraç imkânlarının araştırılmasını ise doğru bulmaktaydı.⁹¹

Gümrük ve İnhisarlar Bakanı Emin Kalafat, yaptığı konuşmada Kemal Güven'e cevaben bira konusuna yer vermiş ve iktidarın bakış açısını yansıtmaya çalışmıştı. Buna göre ülkenin 25 milyon litre bira ihtiyacı varken iki fabrika 18 milyon litre üretebilmekteydi. Hollanda ile temas kuran İdare bira fabrikası için İzmir, Sivas, Eskişehir, Afyon, Diyarbakır ve Amasya'dan gelen teklifler doğrultusunda özel teşebbüsten verim alınmaması durumunda 10 milyon litrelik bir fabrika yapmayı planladığını ifade etmişti.⁹²

4250 sayılı ispiroto ve ispirotolu içkiler inhisarı hakkındaki kanunda değişikliğe gidilmiş ve böylece bira yapılması, satılması ve ithal edilmesi serbest bırakılmıştır.⁹³ Trabzon vekili Emrullah Nutku'ya göre Almanya'dan Türkiye'ye gelmek isteyen fabrikalar birada inhisar uygulandığı için gelememekteydi.⁹⁴ Bira Almanya'da bir gıda maddesi olarak algılanırken Türkiye'de bir keyif ve bağımlılık maddesi olarak algılanmaktaydı. Zira sektörü de besleyen bu ürün ekonomi açısından tamamlayıcı bir özelliğe sahipti.⁹⁵

6552 numaralı kanun ile 1942 yılında çıkartılan 4250 sayılı ispiroto ve ispirotolu içkiler inhisarı kanununun 1. ve 2. maddeleri değiştirildi. Buna göre biranın üretimi, satılması ve ithal edilmesi serbest bırakıldı.⁹⁶ 1955 yılında çıkartılan 6556 numaralı kanun ile biranın ülke içinde üretimi, teslimi ve ithali tüketim vergisine tabi tutuldu. Bu kanuna göre biranın litresinden 40 kuruş vergi alınması öngörülmekteydi.⁹⁷ Alkollü içkiler arasında bira %3,5-7 arasında alkol oranına sahip olması ve gıda değeri bulunması sebebiyle desteklenmekteydi. Tekel Genel Müdürlüğü tarafından önemli bir gelir kaynağı olarak görülmemekle birlikte tüketiminin artması beklenmekteydi.⁹⁸ Bu dönemde bira üretimi ile ilgili yeni arayışlar da söz konusuydu. Bira ve malt ürünlerinin üretim-ticaret işleriyle uğraşmak üzere İzmir'de 50 yıl süre ve 1 milyon lira sermaye ile İzmir Bira ve Malt Sanayii Türk Anonim Şirketi 1955 yılında kuruldu.⁹⁹ İzmir Bira ve Malt Sanayi Türk Anonim

89 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre IX, Cilt 16, Toplantı 2, 04.06.1952, s. 75-76.

90 *Akşam*, 20 Temmuz 1954, s. 1.

91 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 5, Toplantı 1, 25.02.1955, s. 764.

92 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 5, Toplantı 1, 25.02.1955, s. 775.

93 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 7, Toplantı 1, 02.05.1955, s. 23.

94 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 7, Toplantı 1, 02.05.1955, s. 24.

95 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 7, Toplantı 1, 02.05.1955, s. 28.

96 *Kanunlar Dergisi*, Cilt 37, 6552 Numaralı Kanun, 09/05/1955.; *Resmî Gazete*, Sayı 9009, 18 Mayıs 1955, s. 11889.

97 *Kanunlar Dergisi*, Cilt 37, 6556 Numaralı Kanun, 11/05/1955.

98 *Bira, T.C. Tekel İdaresi*, s. 6.

99 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 30.18.1.2/141.94.17, 01.11.1955.

Şirketi Hollanda’da bulunan “Amstel Browerij” şirketiyle iş birliği yapmış ve gerekli malzemeleri ithal etmişti.¹⁰⁰

Kırklareli vekili Şefik Bakay, Ankara İnhisarlar Bira ve Şarap fabrikalarıyla bunlara bağlı imlâhane ve imalathanelerin Atatürk Orman Çiftliği’ne devri hakkındaki kanun teklifinin geçici bir encümende müzakeresini Maliye Bakanı Nedim Ökmen teklif etti.¹⁰¹ Şefik Bakay tarafından Ankara Bira Fabrikası’nın Atatürk Orman Çiftliği’ne devredilmesi teklifi fabrika işçileri tarafından rahatsızlıkla karşılanmış ve bu isteğin kabul edilmemesi için Başbakan’a mektup yazmışlardı. İşçilerin temel gerekçesi biranın inhisar kapsamından çıkarılmasını öngören yasaya bu uygulama ile vergi kaybı yaşatılacağıdır. Gümrük ve İnhisarlar Bakanlığı’na göre de Atatürk Orman Çiftliği’nin mali durumunu düzeltmek amacıyla yapılacak olan bu devir bira fabrikasının işleyişini bozacaktı.¹⁰² Ardından Maliye Bakanı Nedim Ökmen’in, Kırklareli vekili Şefik Bakay’ın Ankara İnhisarlar Bira ve Şarap fabrikaları ile bunlara bağlı imlâhane ve imalathanelerin Atatürk Orman Çiftliği’ne devri hakkındaki teklifini görüşmek üzere geçici encümen oluşturulmasına dair tavrı kabul edildi.¹⁰³

Demokrat Parti döneminde de mevcut üretim ihtiyacı karşılanamamaktaydı. Üretim fazlası söz konusu olsa bile bira ihracatı diğer ürünlere göre nakliyat sebebiyle zordu. Öncelikle gerekli olan soğuk zincir sağlanmalıydı. Taşınmasının getirdiği zorluklar sebebiyle bütün ülkelerde bira ithalat ve ihracatı önemli bir gelişme gösterememiştir. Bira sanayisi genellikle tüketim merkezlerinde kurulmaktaydı. Birayı hammadde merkezlerinde üretip tüketim bölgelerine taşımak yerine hammaddeyi ve maltı bira tüketim bölgelerine götürerek bira üretmek ve aynı yerde tüketmek daha ekonomiktir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye’de İzmir bölgesinin bira sanayisine ihtiyacı bulunmaktaydı.¹⁰⁴ CHP Meclis grubu adına söz alan Kars vekili Kemal Güven, DP’nin özel teşebbüsün yapamayacağını anlarsak 10 milyon litrelik yeni bir fabrika yapacağız sözünü hatırlatmış ve böyle bir girişimin olmadığını dile getirmişti.¹⁰⁵

Bolu vekili Sabri Conker ise bira sanayisinin durumunu ifade ettiği konuşmasında belirttiği gibi bira sanayisi aynı zamanda ziraat alanını da kapsamaktaydı. Biranın ham maddesi arpa Avusturya’dan ithal edilmekteydi. Yine bir diğer madde olan şerbetçiotu da ithal edilmekteydi. Türkiye’de Bolu ve Kastamonu’da şerbetçiotu yetiştirilmeye çalışılmış ve aynı kalite elde edilmişti. Her yıl 3 milyon lira değerinde şerbetçiotunun ülkede yetiştirilmesi yoluyla milli bir bira üretmek gerekmekteydi. Böylece hammadde ve işçisi Türk olan bir üretim söz konusu olacaktı. Gümrük ve İnhisarlar Bakanı Hadi Hüsman bira üretimi serbest bırakıldığı için hükümet ve inhisarlar idaresinin yeni bir fabrika yapmaya taraftar olmadığını, devlet olarak yeni fabrikaların kurulmasında özel teşebbüsü tercih ettiklerini ifade etmişti.¹⁰⁶ Bira sanayisi ile ilgili sürecin sağlıklı işlemediğini gören Kırklareli vekili Şefik Bakay, Ankara İnhisarlar Bira ve Şarap fabrikalarıyla bunlara bağlı imlâhane ve imalathanelerin Atatürk Orman Çiftliği’ne devredilmesi hakkındaki kanun teklifinin geri verilmesini istemiş ve kanun teklifi kendisine geri verilmişti.¹⁰⁷

100 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 30.18.1.2/141.95.19, 01.11.1955.

101 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 11, Toplantı 2, 02.05.1956, s. 232.

102 BCA, BÖKM, 30.1.0.0/78.492.7, 16.05.1956.

103 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 11, Toplantı 2, 04.05.1956, s. 251.

104 *Türkiye’de Bira Sanayii*, s. 29.

105 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 10, Toplantı 2, 27.11.1956, s. 1004.

106 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 10, Toplantı 2, 27.11.1956, s. 1010-1011.

107 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 13, Toplantı 2, 06.12.1956, s. 96.

1950'li yılların sonlarına doğru bira tüketiminde büyük bir artış meydana gelmişti. Mevcut işletmeler kapasitelerinin üstünde çalışmalarına rağmen ihtiyacı karşılamakta zorlanmaktaydılar. 1937 yılında nüfus başına tüketilen bira miktarı 0,9 litre iken 1956 yılında 1,09 litreye yükselmişti.¹⁰⁸ 1956 yılı 7 aylık bira satışı 18.026.144 litreydi. 25 milyon litre yıllık ortalama tüketim gerçekleşmekte olup litre fiyatı 128.89 kuruştan satış tutarı 34.800.000 liraydı. Bunun 8.687.850 kuruşu kâr olarak tespit edilmişti.¹⁰⁹

1956 yılına gelindiğinde bira satışlarında artış meydana gelmişti. Özel teşebbüsün yeni fabrikalar kurmadığı bir ortamda İnhisar İdaresi'ne ait iki fabrika kapasitelerinin üstünde çalışarak üretimi gerçekleştirmişlerdi.¹¹⁰ Demokrat Parti hükümeti programından da faydalanarak devlet inhisarı altında olan maddelerden bazılarını inhisar kapsamından çıkarmış ve özel sektöre bırakmıştı. Bu kapsamda bira, viski, şampanya 6552 sayılı kanunla 1956 yılında inhisar kapsamından çıkarıldı.¹¹¹

1958 yılına gelindiğinde Türkiye'de iki bira fabrikası mevcuttu. Bunlardan birisi 6 milyon sermayeli Bomonti Bira Fabrikası, diğeri ise 8 milyon sermayeli Atatürk Orman Çiftliği Bira Fabrikası'dır. İki fabrikanın sermayesi toplandığında Türkiye'de 14.800.220 TL'lik sabit bir sermaye bulunmaktaydı.¹¹²

Yıl	Bira Satışları (Litre)
1950	17.559.787
1951	19.107.827
1952	18.597.558
1953	21.019.695
1954	29.100.000
1955	30.242.000
1956	27.240.000
1957	32.064.000
1958	33.696.000
1959	34.572.000
1960	30.474.000

Tablo 3: 1950-1960 yılları arasında Türkiye'de bira satışları (İnhisarlar Umum Müdürlüğü 1960 Yılı Bütçe Kanunu Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası (1/462), s. 18-21.; S. Bora Şafak, *Türk Bira Sektörü Analizi ve Türk Bira Firmalarının İhracat Olanakları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 70.)

Tablo 3 üzerinde görüldüğü üzere Türkiye'nin yıllık bira tüketimi senelik 30 milyon litre ile 35 milyon litre arasında değişmekteydi. İstanbul ve Ankara Bira fabrikaları yıllık 20 milyon litre üretim kapasitelerine rağmen alınan tedbirler ve genişletmeler sayesinde 30-35 milyon litre üretim

108 *Türkiye'de Bira Sanayii*, s. 27.

109 İnhisarlar Umum Müdürlüğü 1957 Mali Yılı Bütçe Kanunu Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası (1/581), s. 14.

110 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 17, Toplantı 3, 27.02.1957, s. 1015.

111 *Kanunlar Dergisi*, Cilt 37, 6552 Numaralı Kanun, 09/05/1955.; *Resmî Gazete*, Sayı 9009, 18 Mayıs 1955, s. 11889.

112 *Türkiye'de Bira Sanayii*, s. 23.

gerçekleştirmişti. Ülkenin artan bira ihtiyacını karşılamak amacıyla Yozgat'ta 15 milyon litre kapasiteli bir bira fabrikası kurulması için gereken arsa satın alınmış ve programı da yapılmıştı.¹¹³

Bira sanayisi serbest bırakıldığı halde yeni tesisler kurulması için serbest teşebbüs faaliyete geçmemişti. Mevcut iki inhisar fabrikası 25 milyon litre bira üretse de ihtiyacı karşılayamamaktaydı. Bu sebeple Gümrük ve İnhisarlar Bakanı Hadi Hüsman İstanbul fabrikasını genişletmeyi ve 10 milyon litrelik yeni bir fabrika kurmayı prensip olarak kabul ettiklerini açıklamaktaydı.¹¹⁴ İnhisarlar Genel Müdürlüğü mali bir inhisar kuruluşu olarak sını ve ticari faaliyetleriyle devlete gelir getiren bir kuruluştu. İnhisarlar İdaresi mevcut fabrika ve tesislerin üretim kapasitelerini artırmayı, yeni fabrika ve tesislerin kurulmasını da ele almaktaydı.¹¹⁵

Sonuç

Demokrat Parti iktidara geldikten kısa bir süre sonra birayı inhisar kapsamından çıkartarak özel sektöre açmıştı. Ülkenin bira tüketimi artmış ve mevcut fabrikalar aşırı üretim yaparak açığı kapatmaya çalışmıştı. Demokrat Parti üyelerine göre tekel sistemi yabancı sermayenin bu alana girmesine engel oluyordu. Eğer tekel sistemi olmazsa yabancı sermaye tereddüt etmeden ülkede yatırımlara başlayacaktı. Demokrat Parti sözcüleri bira üzerinde uygulanan tekel sistemi kaldırıldığına özel sermaye tarafından gerekli yatırımlar gerçekleşmezse bira fabrikası yapmayı planladıklarını da meclisten dile getirmekteydi. Bununla birlikte Demokrat Parti'nin devlet olarak yeni fabrikaların kurulmasında özel teşebbüsü tercih ettikleri çok net bir şekilde anlaşılmıştı.

Mecliste, Demokrat Parti ve CHP arasında bira konusunda yaşanan tartışmalar iki farklı yaklaşımın ortaya çıktığını göstermekteydi. Bir tarafta Demokrat Parti bu ürünün özel sektöre açılması gerektiğini ifade ederken diğer taraftan CHP bu ürünün sadece gelir getiren bir ürün olarak algılanamayacağını ve ekonomik yapıyı tamamlayan bir alan olduğunu ifade etmekteydi. Bu dönemde bira ile ilgili meclis görüşmelerinde iki temel husus göze çarpmaktadır. Bunlar tüketim vergisine tabi tutulması ve yabancı veya özel sermayenin bira sanayisinin gelişimine olan etkileriydi.

Mecliste bulunan partilerin ekonomi perspektifleri hangi doğrultuda olursa olsun hayatın gerçeklerinden kopmak mümkün değildi. 1955 yılından itibaren ülkede bira tüketimi çok artmış ve tekel uygulamasının kaldırılması yabancı veya yerli özel sermayeyi beklediği gibi harekete geçirmemişti. Ülke ekonomisi açısından önemli olan bu konuyu yine Demokrat Parti hükümetinin çözmesi kaçınılmazdı. Bomonti Bira Fabrikası ve Atatürk Orman Çiftliği Bira Fabrikası'nın ülkenin artan bira ihtiyacını karşılamakta zorlanması üzerine Demokrat Parti tarafından Yozgat'ta 15 milyon litre kapasiteli bir bira fabrikası kurulması için gereken arsa satın alınmış ve programı da yapılmıştı. Bira örneği göstermektedir ki mecliste bulunan siyasal görüşler hangi doğrultuda olursa olsun siyasi iradenin toplumun ekonomik gerçeklerinden kopması mümkün değildir.

113 İnhisarlar Umum Müdürlüğü 1960 Yılı Bütçe Kanunu Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası (1/462), s. 26.

114 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre XI, Cilt 7, Toplantı 2, 26.02.1959, s. 971.

115 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre XI, Cilt 12, Toplantı 3, 27.02.1960, s. 810.

Kaynakça

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı

BCA, 30.18.1.1/28.30.4, 09.05.1928.

BCA, 30.18.1.2/45.39.10, 05.06.1934.

BCA, 30.18.1.2/46.45.17, 26.06.1934.

BCA, 30.18.1.2/83.34.17, 21.04.1938.

BCA, 30.18.1.2/86.29.19, 09.04.1939.

BCA, 30.18.1.2/87.58.1, 19.06.1939.

BCA, 30.18.1.2/88.89.9, 11.09.1939.

BCA, 30.18.1.2/89.120.20, 23.12.1939.

BCA, 30.18.1.2/90.12.20, 08.02.1940.

BCA, 30.18.1.2/90.34.1, 06.04.1940.

BCA, 30.18.1.2/97.126.2, 09.03.1942.

BCA, 30.18.1.2/98.37.10, 05.05.1942.

BCA, 30.18.1.2/141.94.17, 01.11.1955.

BCA, 30.18.1.2/141.95.19, 01.11.1955.

BCA, 30.10.0.0/180.241.7, 25.10.1939.

Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü

BCA, 30.10.0.0/182.254.17, 17.06.1940.

Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü

BCA, 30.1.0.0/78.488.1, 04.02.1950.

BCA, 30.1.0.0/78.492.7, 16.05.1956.

Sürelî Yayınlar

Akşam, 13 Ocak 1931, s. 3.

Akşam, 23 Mart 1938, s. 6.

Akşam, 16 Temmuz 1952, s. 3.

Akşam, 20 Temmuz 1954, s. 1.

Anadolu, 21 Kasım 1937, s. 3.

Haber, 21 Nisan 1938, s. 4.

Hakimiyet-i Milliye, 23 Aralık 1933, s. 8.

İkdam, 29 Mart 1940, s.2.

Son Posta, 13 Ekim 1932, s. 13.

Son Posta, 27 Temmuz 1932, s. 1.

Son Posta, 15 Temmuz 1934, s. 10.

Son Posta, 19 Nisan 1940, s. 4.

Son Telgraf, 31 Temmuz 1939, s. 1.

Tan, 26 Şubat 1940, s. 2.

Tan, 9 Mayıs 1940, s. 4.

Vakit, 14 Temmuz 1945, s. 3.

Vatan, 21 Şubat 1942, s. 3.

Yarın, 30 Haziran 1931, s. 1.

Yeni Asır, 17 Mart 1942, s. 1.

Yeni Sabah, 2 Ocak 1948, s. 2.

Resmî Yayınlar

İnhisarlar Umum Müdürlüğü 1957 Mali Yılı Bütçe Kanunu Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası (1/581), s. 14.

İnhisarlar Umum Müdürlüğü 1960 Yılı Bütçe Kanunu Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası (1/462), s. 26.

İstihbarat Bülteni, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, 1941, Sayı 116, s. 13.

Kanunlar Dergisi, Cilt 4, 790 Numaralı Kanun, 22 /03/1926.

Kanunlar Dergisi, Cilt 23, 4250 Numaralı Kanun, 08/06/1942.

Kanunlar Dergisi, Cilt 37, 6552 Numaralı Kanun, 09/05/1955.

Kanunlar Dergisi, Cilt 37, 6556 Numaralı Kanun, 11/05/1955.

Resmî Gazete, Sayı 9009, 18 Mayıs 1955, s. 11889.

Tasfiye Halinde Bulunan Türk Bira Fabrikaları (Bomonti Nektar) Türk Anonim Şirketi 25 Mart 1939 tarihinde toplanan Onbirinci Alelâde Umumi Heyet 1938 Senesi ve Fevkalade Umumi Heyet, İstanbul 1939, A. N. Çauşı Basımevi, s. 2.

TBMM *Tutanak Dergisi*, Dönem 8, Cilt 3, Toplantı 1, 26.12.1946, s. 587.

TBMM *Tutanak Dergisi*, Dönem 8, Cilt 6, Toplantı 1, 13.VI.1947, s. 172.

TBMM *Tutanak Dergisi*, Dönem 8, Cilt 8, Toplantı 2, 30.XII.1947, s. 9.

TBMM *Tutanak Dergisi*, Dönem 8, Cilt 16, Toplantı 3, 26.II.1949, s. 29.

TBMM *Tutanak Dergisi*, Dönem 8, Cilt 24, Toplantı 4, 23.II.1950, s. 1097.

TBMM *Tutanak Dergisi*, Dönem 8, Cilt 24, Toplantı 4, 23.II.1950, s. 1101.

TBMM *Zabıt Ceridesi*, Devre IX, Cilt 2, Toplantı 1, 01.11.1950, s. 7.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre IX, Cilt 16, Toplantı 2, 04.06.1952, s. 75-76.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 5, Toplantı 1, 25.02.1955, s. 764.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 5, Toplantı 1, 25.02.1955, s. 775.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 7, Toplantı 1, 02.05.1955, s. 23.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 7, Toplantı 1, 02.05.1955, s. 24.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 7, Toplantı 1, 02.05.1955, s. 28.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 11, Toplantı 2, 02.05.1956, s. 232.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 11, Toplantı 2, 04.05.1956, s. 251.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 10, Toplantı 2, 27.11.1956, s. 1004.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 10, Toplantı 2, 27.11.1956, s. 1010.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 10, Toplantı 2, 27.11.1956, s. 1011.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 13, Toplantı 2, 06.12.1956, s. 96.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 17, Toplantı 3, 27.02.1957, s. 1015.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt 17, Toplantı 3, 27.02.1957, s. 1017.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre XI, Cilt 7, Toplantı 2, 26.02.1959, s. 971.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre XI, Cilt 12, Toplantı 3, 27.02.1960, s. 810.

T.C. Tekel İdaresi, Tekel, *Bira*, Ankara 1955, s. 6.

Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s. 268.

Türkiye'de Bira Sanayii, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara 1958, s. 1.

Araştırma ve İnceleme Eserler

AKALIN, Güneri, *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara 2008.

BORATAV, Korkut, *Türkiye'de Devletçilik*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2006.

DOĞRUDEL, Fatma, & DOĞRUDEL, A. Suut, *Osmanlı'dan Günümüze Tekel*, Tekel Yayınları, İstanbul 2000.

İNÖNÜ, İsmet, *Cumhuriyet'in İlk Yılları II*, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 1998.

KOPAR, Metin, *Atatürk Dönemi İktisadi Kalkınma*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 20013.

QUATAERT, Donald, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, Çev.: Nilay Özek Gündoğan-Azat Zana Gündoğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

VELAY, A. du, *Türkiye Maliye Tarihi*, Ankara 1978.

Makaleler

ALPAGUT, Leyla, Atatürk Orman Çiftliği'nde Geleneksel Bir Yapı: Bira Fabrikası Hamamı, *Cyprus International University, Folklor/Edebiyat*, Cilt 16, Sayı 63, 2010/3, s. 29-52.

CAVİD, Selim, Ankara Bira Fabrikası, *İktisadi Yürüyüş*, Sayı 20, 1.10.1940, s. 8-20.

İLTER, Müfit, Bira Satışları ve Fiatları, *İktisadi Yürüyüş*, Yıl 1948, Cilt 9, Sayı 195, s. 5-20.

TAHSİN, Sait, Biralık Arpalarımız, *Dönüm*, Sayı 10, Nisan 1933, s. 12-18.

TAHSİN, Sait, Türkiye'de İspirtolu İçki Sarfiyatı, *Dönüm*, Sayı 8, 1940, s. 336-341.

TANYELİ, Gülsün & İKİZ Deniz, İstanbul'da Bir Endüstriyel Miras Örneği: Bomonti Bira Fabrikası, *TÜBA-KED 7/2009*, s. 109-121.

Tezler

ŞAFAK, S. Bora, Türk Bira Sektörü Analizi ve Türk Bira Firmalarının İhracat Olanakları, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.